

Довіра як соціальний ресурс: від теоретичної концептуалізації до пошуку механізмів практичного управління

Стеценко Т. О., Інститут соціології Національної академії наук України

Стаття присвячена аналізу довіри як соціального ресурсу суспільства. Встановлено, що усвідомлення значимості довіри для функціонування суспільства спрямувало логіку розвитку наукової думки від теоретичної концептуалізації явища довіри до пошуку механізмів практичного управління довірою як соціальним ресурсом.

Основна мета статті — виявлення механізмів управління соціальним ресурсом довіри. У зв'язку з чим були описані основні здобутки та напрями дослідження феномена довіри. Обґрунтовано необхідність інтерпретації довіри як соціологічної категорії. Описано взаємообумовленість між довірою та соціальним капіталом. Розкрито розуміння довіри у сенсі соціального ресурсу. Викладено основний досвід емпіричного вимірювання довіри в Україні.

Автор запропонував основні механізми управління соціальним ресурсом довіри на прикладі українського суспільства: 1) практичне соціологічне вимірювання довіри; 2) відтворення критеріїв довіри; 3) інформування; 4) інструменти контролю; 5) створення і реалізація соціально значимих ініціатив. Доведено необхідність розрізняти серед механізмів управління соціальним ресурсом довіри їх конструктивні та маніпулятивні форми, а також ознаки, за якими вони визначаються. Виявлені механізми управління соціальним ресурсом довіри в подальшому пропонується враховувати в теоретичних розробках, емпіричних дослідженнях та практичному соціальному управлінні.

Ключові слова: довіра; соціальний ресурс; соціальний капітал; критерії довіри

Trust as a social resource: from theoretical conceptualization to the search for mechanisms of practical management

Stetsenko T. O., Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine Kyiv

The article is devoted to the analysis of trust as a social resource of society. It is established that awareness of the importance of trust for the society functioning is directed by the logic of scientific thought that proceeds from theoretical conceptualization of phenomenon of trust to the search for mechanisms of practical management of trust as a social resource.

The main purpose of the article is to identify the mechanisms for managing the social resource of trust. In connection with this, the basic achievements and directions of the study of the phenomenon of trust are described. According to the latest theoretical researches it is substantiated the necessity of interpreting trust as a sociological category. The interdependence between trust and social capital is described. An understanding of trust in the sense of social resource is revealed. The main experience of empirical measurement of trust in Ukraine is presented.

The author proposes the main mechanisms for management of social resource of trust on the example of Ukrainian society: 1) practical sociological measurement of trust; 2) reproduction of trust criteria; 3) informing; 4) tools of control; 5) creation and implementation of socially significant initiatives. Also author insist on the necessity to distinguish the constructive and manipulative forms of mechanisms for management of social resource of trust, as well as the features by which they are determined. The revealed mechanisms for management of social resource of trust are proposed to take into account in the future theoretical developments, empirical studies and practical social management.

Keywords: student youth; social needs; educational needs; function of education

Доверие как социальный ресурс: от теоретической концептуализации до поиска механизмов практического управления

Стеценко Т. А., Институт социологии Национальной академии наук Украины

Статья посвящена анализу доверия в качестве социального ресурса общества. Выявлено, что осознание значимости доверия для функционирования общества направило логику развития научной мысли от теоретической концептуализации феномена доверия к поиску механизмов практического управления доверием как социальным ресурсом.

Основная цель статьи — выявление механизмов управления социальным ресурсом доверия. В связи с этим были описаны основные достижения и направления исследования феномена доверия. Обоснована необходимость интерпретации доверия как социологической категории. Описана взаимообусловленность между доверием и социальным капиталом. Раскрыто понимание доверия в качестве социального ресурса. Изложен основной опыт эмпирического измерения доверия в Украине.

Автор предложил основные механизмы управления социальным ресурсом доверия на примере украинского общества: 1) практическое социологическое измерение доверия; 2) воспроизведение критериев доверия; 3) информирование; 4) инструменты контроля; 5) создание и реализация социально значимых инициатив. Доказана необходимость различать среди механизмов управления социальным ресурсом доверия их конструктивные и манипулятивные формы, а также признаки, по которым они определяются, что в дальнейшем можно учитывать в теоретических разработках, эмпирических исследованиях и практическом социальном управлении.

Ключевые слова: доверие; социальный ресурс; социальный капитал; критерии доверия

Постановка проблеми.

На сучасному етапі розвитку соціології та інших суспільствознавчих наук накопичено певний обсяг знань про феномен довіри, який, незважаючи на деякі суперечності, містить досить багатоманітний аналіз даного явища. Теоретичне осмислення довіри стало підґрунтям для емпіричних досліджень, спрямованих на її соціологічне вимірювання. Наразі дослідницький інтерес до феномена довіри виявляє не лише наукова спільнота, представлена окремими вченими та організаціями, які спеціалізуються на вивченні соціальних явищ. З боку власне соціальних інститутів, організацій та суб'єктів влади значною мірою активізувався попит на знання про довіру, її кількісні ознаки, індикатори та їх взаємозв'язок з іншими явищами, і, відповідно, вплив довіри на існуючий стан речей. Цей попит виражено в проведенні цільових емпіричних досліджень з метою з'ясування рівня довіри до соціальних інститутів і суб'єктів влади, пошуку причин довіри / недовіри і подальшого застосування отриманих даних у своїй професійній діяльності. Шлях наукового вивчення довіри пролягає від розуміння даного явища як елемента міжіндивідуальної взаємодії у повсякденному житті до осягнення довіри як значимого соціального ресурсу суспільства, який потенційно має здатність суттєво впливати на різні галузі суспільного життя. Отже, в сучасних дискусіях щодо феномена довіри все більше питань спрямовано на пошук механізмів практичного управління соціальним ресурсом довіри з метою досягнення певних цілей.

Аналіз досліджень і публікацій.

Сьогодні довіра є однією з найбільш актуальних та затребуваних тем у полідисциплінарному дискурсі. Проте серед гуманітарних наук найбільш активного розвитку проблема довіри дістала саме в соціології. Безпосереднє предмет-

не вивчення довіри триває принаймні протягом останніх 50 років, не беручи до уваги більш ранні поодинокі наукові праці, у яких дане явище описано дотично. Так, починаючи з 70-х років ХХ ст. і дотепер вчені розглядали різні аспекти довіри, розкривали її сутність і зміст крізь призму взаємозв'язку з іншими соціальними феноменами, здійснювали інтерпретацію власне поняття «довіра».

Першими дослідниками, які у своїх роботах тією чи іншою мірою зверталися до явища довіри, були: Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж. Ж. Руссо, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, М. Вебер, Ф. Тьонніс, Т. Парсонс.

Основний внесок у дослідження феномена довіри зробили такі зарубіжні вчені: Б. Барбер, Д. Гамбетта, Г. Гарфінкель, Е. Гідденс, Ш. Ейзенштадт, М. Ендрес, Дж. Коулмен, Н. Луман, Р. Патнем, Л. Роніджер, А. Селігмен, Е. Усланер, Ф. Фукуяма, Р. Хардін, П. Штомпка.

Серед українських соціологів тему довіри опрацьовували: Г. Андрущенко, Є. Головаха, І. Мартинюк, Н. Паніна, Н. Соболева, Т. Стеценко та ін.

Мета дослідження. Описати потенційні механізми управління довірою як соціальним ресурсом на прикладі українського суспільства.

Для досягнення заданої мети було розв'язано наступні завдання:

- розкрито основні напрями дослідження довіри в соціології;
- розкрито зміст соціологічної категорії довіри;
- розкрито взаємообумовленість між довірою та соціальним капиталом;
- описано довіру як соціальний ресурс;
- побудовано теоретичне обґрунтування основних механізмів управління довірою як соціальним ресурсом.

Виклад основного матеріалу.

Наразі дослідження довіри в соціології розгалужилися у окремих напрямках, які досить складно привести до якої-небудь загальної форми. Певний час над узагальненням і класифікацією різних аспектів довіри працювали дослідники з Інституту пізнавальних наук і технологій¹ в Римі в рамках проекту «Trust Theory and Technology Group» (Група теорій довіри та технології) або скорочено T3 Group (група T3). Мета Групи T3 полягала у тому, щоб вивчити концепції довіри і її складових для подальшої розробки загальної теорії довіри. Особливу увагу вони приділяли зв'язку довіри з делегуванням та кооперацією. Певний час знахідки цих вчених були доступні в електронному вигляді, проте згодом вони виклали свій науковий матеріал у книзі «Теорія довіри: соціально-пізнавальна та обчислювана модель²». Італійські дослідники виділили наступні теми та напрями, в контексті яких вивчається довіра:

- репутація (Д. Гуд, П. Дасгупта);
- джерела довіри (Р. Кастелфранчі);
- ризик (Н. Луман, Дж. Коулман, П. Штомпка, О. Лагершпец, К. Кастелфранчі, Р. Фалконе);
- контроль та контракти (К. Кастелфранчі, Р. Фалконе);
- безпека та приватність (Ф. Юлів'єрі);
- влада (Дж. Сартор, Дж. Коулмен, П. Норріс, Г. Букерт, С. ван де Волл, Р. Хардін, М. Уоррен);
- ментальні настанови (Н. Луман, Р. Хардін, Е. Улман-Маргаліт, М. Тумела);
- очікування (Д. Гамбетта, Б. Барбер, М. Бачарах, Р. Крамер);
- ролі (Б. Барбер, М. Брювер, Дж. Орбел, М. Бачарах);
- динаміка довіри (Д. Гамбетта);
- оточення (Ф. Фукуяма, Т. Ямагіші, Н. Бучан, Р. Кросон);
- ірраціональність (Д. Гамбетта);
- теорія ігор (Д. Гуд);
- соціальний капітал (Дж. Коулмен, Р. Патнем);
- технологія (Х. Ніссенбаум, Ф. Юлів'єрі);
- моральність (Б. Барбер, Е. Усланер, О. О'Ніл).

Як ми бачимо, тематичне розгалуження в рамках дослідження феномена довіри є доволі різноманітним і досить складно привести їх до

якої-небудь загальної форми, про що нерідко згадують представники соціологічної наукової спільноти: «різні концептуальні підходи до довіри спираються на різноманітність дослідницьких методів, серед яких методи теорії ігор, моделі раціонального вибору, інтерв'ю і опитування, вивчення формалізованих інституційних гарантій, таких як контракти та інші дослідницькі методики. Особливий напрям складає вивчення «соціального капіталу» в дослідженнях групової «громадянської поведінки» [7, с. 39].

Якщо класифікувати науковий здобуток з точки зору найбільш затребуваних тем у контексті дискусії про довіру, то, на думку автора, можна умовно виділити 4 основні напрями вивчення довіри:

- 1) довіра як ключова характеристика міжіндивідуальної взаємодії соціальних суб'єктів (Дж. Мід, Е. Еріксон, Е. Гідденс, Н. Луман та ін.);
- 2) довіра як чинник функціонування соціальних інститутів суспільства (Б. Барбер, Н. Луман, Е. Гідденс, Ш. Ейзенштадт, Л. Рорінджер, С. Роуз-Акерман, Е. Ушландер, К. Ньютон, М. Доган);
- 3) довіра як соціальна основа культури і процесу глобалізації (Ф. Фукуяма, Е. Гідденс);
- 4) довіра як складова соціального капіталу (П. Бурдье, Р. Патнем, Дж. Коулмен, Ф. Фукуяма).

У першому напрямі довіра розглядається як основа міжіндивідуальної взаємодії та комунікації, на другому розкривається її вплив на функціонування суспільства, третій напрям описує довіру як елемент культури, який зумовлює взаємодію суспільств та держав, а четвертий підхід розкриває довіру як певний соціальний ресурс, що дозволяє накопичувати соціальний капітал. Вперше словосполучення «соціальний капітал» використав Л. Дж. Ханіфан у 1916 році у дискусії щодо сільських шкіл. Статус поняття в соціології цей термін дістав завдяки П. Бурдье, який ввів його в широкий обіг в 1983 році у своїй роботі «Типи капіталу». На думку П. Бурдье, «соціальний капітал є сукупністю реальних чи потенційних ресурсів, пов'язаних з володінням стійкою мережею більш менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства і визнання – іншими словами, з членством у групі» [1, с. 528]. Загалом Бурдье виділяв декілька типів капіталів – економічний капітал та капітали позаекономічної природи, до яких відносяться: культурний,

¹ *Istituto di Scienze e Tecnologie della Cognizion*

² *Castelfranchi C. Trust Theory: A Socio-Cognitive and Computational Model / C. Castelfranchi, R. Falcone. – 2010. – 386 p.*

символічний, соціальний. Згодом Т. Шульц ввів у науковий обіг поняття людського капіталу. Згідно з дефініцією Ф. Фукуяма: «соціальний капітал – це визначений потенціал суспільства або його частини, що з'являється як результат наявності довіри між його членами. Він може бути втілений і в найдрібнішому базовому соціальному колективі – родині, і в найбільш великому колективі з можливих – нації, і в усіх колективах, що існують в проміжку між ними. Соціальний капітал відрізняється від інших форм людського капіталу тим, що звичайно він створюється і передається за допомогою культурних механізмів – таких як релігія, традиція, звичай» [10 с. 53]. На нашу думку, у сучасній соціології соціальний капітал треба розуміти як «нематеріальний ресурс, що є продуктом відносин між суб'єктом та контактами його егомережі, зумовлених довірою, солідарністю, толерантністю й взаємністю, регульованих нормами, цінностями, зобов'язаннями й очікуваннями та детермінованих ризиком, контролем і недовірою, які, функціонуючи у формах взаємодопомоги, соціальної підтримки, громадської та соціальної активності й ініціативи, конвертують його в інші форми капіталу, відповідно до цілей та потреб соціального суб'єкта» [9, с. 8].

Отже, ми розглянули існуючі контексти розуміння довіри в соціології і далі перейдемо до найбільш вживаних визначень довіри, які сучасні вчені цитують найчастіше. Одним із перших соціологів, який безпосередньо вивчав довіру, був Н. Луман. У 70-80-х роках ХХ ст. він визначив довіру як «ризиковану дію на випередження». Також Н. Луман розмежовував особистісну довіру та довіру до абстрактних систем.

У середині 90-х рр. Ф. Фукуяма запропонував свою дефініцію: «Довіра – це очікування, що з'являється у членів співтовариства, що інші його члени будуть поводити себе більш або менш передбачувано, чесно і з увагою до потреб оточуючих, у згоді з деякими загальними нормами. Дещо з цих норм відноситься до сфери фундаментальних цінностей (наприклад розуміння Бога або справедливості), однак до їх числа входять і такі цілком світські речі, як професійні стандарти і корпоративні кодекси поведінки» [10, с. 52].

Наприкінці 90-х рр. фундатор соціологічної теорії довіри П. Штомпка інтерпретував довіру як «виражене у дії, здійсненій відносно партнера, очікування, що його реакції будуть для нас вигідними, іншими словами, здійснена в умовах невпевненості ставка на партнера у розрахунок

на його благоприємні для нас відповідні дії» [11, с. 342]. Зокрема, у вузькому сенсі, довіра за П. Штомпкою є ставкою на майбутню зміну ситуації та дій інших суб'єктів взаємодії. Також він виділяє різні типи довіри: інституційна, особистісна, загальна, комерційна, позиційна, системна, технологічна.

Серед новітніх представників теорії довіри варто звернути увагу на М. Ендресса, який запропонував своє розуміння довіри наприкінці 2000-х рр. Він виділив рефлексивну та функціонуючу довіру: «довіра як форма осягнення світу, тобто рефлексивна довіра, відображає соціальну реальність як сукупність процесів, пов'язаних із ризиком. При цьому мова іде про ситуативно обмежений тип довіри, котрий не можна прирівнювати до його загального типу. Відповідно, рефлексивна довіра передбачає калькуляцію ризиків, оцінку співвідношення користі і витрат, а також спроби контролю дій інших соціальних акторів» [12, с. 12]. Під функціонуючою довірою він розуміє: «...модус, який імпліцитно властивий соціальній дії, є його не артикульованою передумовою» [12, с. 12].

Найбільш популярні визначення, розглянуті нами вище, вочевидь, вказують на те, що інтерпретації довіри в рамках власне поняття «довіра» мають певні відмінності. У зв'язку з тим, що довіру можна розуміти як почуття, передумову дії, стратегію та ін. основними суперечностями щодо теоретичних міркувань про довіру є відсутність контексту, у якому вона розуміється. Тому, на нашу думку, «довіру необхідно розглядати як соціологічну категорію, яка охоплює низку понять, що розкривають її сутність відповідно до форм виразу (почуття, настанова, орієнтація на дію, дія, позиція відносно інших об'єктів / суб'єктів); соціального виміру (мікро-, мезо-, макро-); типів об'єктів, до яких суб'єкт виражає довіру (персоніфіковані / неперсоніфіковані); сфер суспільного життя (економіка, політика та ін.)» [8, с. 571]. З огляду на вищевказану специфіку довіри якомога повно її можна визначити так: «довіра – це позитивна морально-етична, емоційна і водночас прагматична оцінка соціальним суб'єктом деякого об'єкта з позицій його надійності і відповідності очікуванням суб'єкта, яка орієнтує на дію, є імпульсом до взаємодії та характеризує готовність суб'єкта до кооперації» [8, с. 572]. Натомість, недовіру пропонуємо визначати як «негативну морально-етичну, емоційну та прагматичну оцінку соціальним суб'єктом деякого соціального об'єкта з позицій його

надійності й відповідності потребам індивіда, яка виступає стійкою настановою на обмеження або припинення взаємодії з даним об'єктом та водночас формує подібне ставлення до схожих соціальних об'єктів і, як наслідок, стимулює пошук нових більш надійних контактів» [8, с. 574].

Гене́за феномена довіри починає свій шлях від її формування в здатності особистості довіряти, яка має свій практичний вираз у міжіндивідуальній взаємодії, дозволяючи створювати та підтримувати соціальні зв'язки між різними соціальними суб'єктами, що в подальшому створює культуру довіри і розбудовує соціальні відносини у суспільстві на всіх рівнях соціальної взаємодії (мікро-, мезо-, макро-), на тлі якої відбувається формування соціального капіталу, а за умов функціонування останнього накопичується соціальний ресурс довіри. Так, довіра і соціальний капітал є взаємообумовлюючими феноменами. По-перше, довіра у складі соціального капіталу виконує функції: «1) утворення та підтримання соціальних зв'язків; 2) обмін благами матеріальної та нематеріальної природи, зокрема інформацією; 3) забезпечення допомоги, соціальної та психологічної підтримки» [8, с. 574]. По-друге, соціальний капітал збільшує ресурс довіри.

Разом зі збільшенням обсягу, рівня та якості знань про феномен довіри посилюється усвідомлення потужного потенціалу довіри, здатного призводити до суттєвих соціальних змін у суспільстві або його окремих галузях, що і спонукає представників різних соціогуманітарних наук активно вивчати дане явище. У 1995 р. Ф. Фукуяма у роботі «Довіра: соціальні доброчинності і шлях до процвітання» виклав аналіз традицій функціонування економік багатьох країн та дійшов висновку, що довіра є необхідним чинником успішного економічного розвитку держави. Ф. Фукуяма вважає довіру саме тим чинником, який зумовлює економічний розвиток суспільства. Для нього «довіра – ключова характеристика розвинутого людського суспільства, яка виявляється як на індивідуальному рівні, так і на соціальному (довіра до суспільних інститутів і держави загалом)» [10, с. 6]. Дійсно, в розвинутих суспільствах фіксується високий рівень міжіндивідуальної довіри і довіри до соціальних інститутів суспільства. Довіра є водночас і умовою процвітання суспільства і її результатом, що спонукає до пошуку механізмів збільшення ресурсу довіри у суспільстві. Не залежно від того, під яким кутом зору вчені розглядають довіру, у

кінцевому рахунку всі ці прагнення зводяться до питання, яке можна сформулювати наступним чином: «чи можна управляти довірою як певним ресурсом, скеровуючи його у визначене русло з метою активації соціальних змін у суспільстві?». Однак не лише вчені задаються цим питанням в останні роки. Розглянемо дану ситуацію на прикладі українського суспільства. Емпіричне вимірювання довіри в Україні почалося в рамках соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України «Українське суспільство» у 1994 р. і, відповідно, продовжується і в наші часи. Через 15 років після введення соціологічного вимірювання довіри Інститутом соціології НАН України у 2009 р. була проведена перша хвиля дослідження «Довіра забезпечених споживачів в Україні», яке реалізували PR-агенція Noblet Media CIS разом із дослідницькою компанією GFK Ukraine. Наступні хвилі дослідження проводились раз на рік до 2013 р. Дослідники з Noblet Media CIS пояснили значимість довіри таким чином: «Довіра – ключова категорія, яку вивчали в цьому дослідженні. Вона визначає репутацію компанії, впливає на споживацьку поведінку і дозволяє PR-спеціалісту правильно сформулювати цілі і вибрати канали комунікацій. У всьому світі успішне ведення бізнесу базується на довірі. Як свідчать «Edelman Trust Barometer», для країн з економікою, яка розвивається найбільш стрімко (Індія, Китай, Бразилія) характерною є найбільш висока довіра до бізнесу» [3]. Варто відмітити, що останнім часом активізувалися дослідження довіри у тих галузях суспільства, яких найбільшою мірою торкнулися реформи, серед яких судова система [2] і національна поліція [5].

Вже традиційними стали політичні дослідження, в яких вимірюється рівень довіри до суб'єктів політики (політичні діячі, політичні партії) та державних органів (Уряд, Верховна Рада та ін.). Такі дослідження проводяться на регулярній основі, особливо у період перед політичними виборами. У наші дні найбільше зацікавлення соціальною довірою залишається з боку представників політичної галузі суспільства. Врешті-решт політична сфера суспільного життя управляється політичною елітою, яка формується, функціонує та змінюється шляхом проведення політичних виборів, оскільки громада обирає суб'єкта політики на основі позиції довіри до нього. Вочевидь, галузь політики є найбільш показовою площиною причинно-наслідкових зв'язків формування довіри і демонстрацією її суттєвих впливів на соціум загалом.

Отже, з огляду на роль довіри у розумінні її впливів на функціонування політичної та економічної галузей суспільства зокрема, і відповідно усього соціуму загалом, пропонуємо вважати першим механізмом управління соціальним ресурсом довіри – практичне соціологічне вимірювання довіри, яке дозволяє діагностувати певні аспекти довіри, виявити її показники для того, щоб сформулювати уявлення про її сутність, чинники, які її зумовлюють з метою створення сприятливих умов для її накопичення і спроб подальшого управління. Відповідно до характеру застосування механізмів управління соціальним ресурсом довіри пропонуємо розрізнити його конструктивну та маніпулятивну форми. Якщо вимірювання довіри здійснюється з метою пошуку практичних рішень для покращення ситуації для більшої частини соціуму, а отже в перспективі спрямовано на вирішення проблеми дефіциту довіри, цей механізм є конструктивним. Якщо на меті практичного соціологічного вимірювання є пошук інформації щодо попиту на потреби у суспільстві, яку використовують для формулювання «популістських солодких обіцянок», створення видимості вирішення нагальних проблем, що покликано працювати на інтереси меншої частини суспільства або навіть окремих суб'єктів, наділених більшими владними повноваженнями, цей механізм є маніпулятивним і в перспективі, коли прагматичні цілі таких досліджень будуть викриті, це сприятиме появі ще більшого дефіциту довіри. Іншими словами, відкрите вимірювання і інформування широких мас населення про отримані дані щодо довіри у суспільстві спрямоване на привернення уваги громадян до цієї проблеми з метою спонукання до роздумів, рефлексій відносно такого стану речей та конструктивного впливу на соціальну свідомість, натомість висвітлення цих даних з умисною фальсифікацією і маніпуляцією здійснюється з метою формування тієї громадської думки, яка є вигідною для окремих соціальних суб'єктів.

Кожному суспільству притаманна певна культура, яка детермінує норми та цінності, серед яких і норми довіри. Власне, набір таких норм і є культурою довіри, яка регулює соціальні відносини у тому чи іншому суспільстві. Культура довіри виробляє критерії довіри, і якщо певний суб'єкт відповідає цим критеріям,

то він потенційно може отримувати соціальний ресурс довіри, і навпаки. Накопичення довіри у соціальних відносинах між суб'єктами мікрорівня і соціальних інститутів можливе у складному процесі інституціоналізації критеріїв довіри з боку суспільства і їх відповідного відтворення з боку соціальних інститутів. Утворення довіри, її подальше накопичення та розповсюдження у соціумі або окремих галузях суспільного життя є стихійним процесом, однак споконвічне бажання індивіда до влади спонукає окремих суб'єктів скеровувати ресурс довіри у необхідне для них русло. Спроби маніпуляції довірою є звичайним явищем в суспільствах різних держав, на противагу яким у соціумі виробляється певний «соціальний імунітет» до об'єктів, що не виправдали довіри, у зв'язку з чим соціум продукує нові критерії довіри. Дану ситуацію можна проілюструвати подіями часів Майдану, протягом яких одна політична еліта змінила іншу і разом із тим з'явилися нові критерії довіри. Коло народної довіри передало офіційну заяву агентству Інтерфакс-Україна для масового розповсюдження: «Членами уряду народної довіри не можуть бути учасники списку ста найбагатших людей України і керівники органів виконавчої влади або працівники адміністрації президента, які займали ці посади з початку 2010 року. Серед інших вимог – досвід роботи в галузі мінімум 7 років, за винятком МВС, СБУ, Міноборони, досвід роботи на керівних посадах мінімум 5 років і непричетність до порушень прав людини і відсутність інформації про корупційну діяльність» [4]. Отже, довіра визначає вибір суб'єкта, на основі якого він діє, що, своєю чергою, створює обставини соціальної реальності, в результаті чого формуються нові критерії довіри, які в подальшому здійснюють вплив на власне феномен довіри. Таким чином, другим механізмом управління соціальним ресурсом довіри є відтворення критеріїв довіри. Знову ж таки цей механізм може застосовуватися у конструктивній або маніпулятивній формах. Конструктивне відтворення критеріїв довіри полягає у їх правомірності, аргументації доцільності і практичному відтворенні, що в перспективі демонструє продуктивність цих критеріїв, натомість маніпулятивне відтворення критеріїв довіри виражається у підміні понять, фальсифікації інформації та документів, які по-

³ Представництво Майдану, яке виступає посередником між громадянами на Майдані, опозицією та владою і виражає волю громадян на Майдані.

винні їх підтверджувати, або й навіть створенні та популяризації хибних критеріїв довіри.

Раціоналізація суспільств і власне раціональність, як одна із багатьох передумов довіри, потребує конкретних підстав для формування останньої. Власне, вибір довіряти чи не довіряти у багатьох випадках ґрунтується на інформації про об'єкт довіри. Така інформація часто є недоступною, або певний суб'єкт не має часу та можливостей її вивчати і тоді він покладається на думку довірених, авторитетних осіб, «лідерів думок». Доступність детальної інформації щодо конкретних подій, осіб, організацій і т. і. дає можливість розібратися у певному питанні, сформулювати своє ставлення і обрати позицію довіри або недовіри, а також самостійно оцінити, чи варто поділяти позиції «лідерів думок». Тому третім механізмом управління соціальним ресурсом довіри є інформування. Конструктивна форма — поширення об'єктивної інформації, маніпулятивна — пропаганда, популізм, недобросовісна реклама.

Не залежно від обсягу ресурсу довіри, яким володіє суспільство, соціальна система, у якій ми живемо, та й, власне, саме життя диктує нам необхідність продовжувати здійснювати той чи інший вибір, а отже знову й знову вирішувати для себе яку позицію обрати щодо різних об'єктів соціальної реальності довіри чи недовіри. Негативний досвід невиправдання довіри є суттєвим бар'єром для формування довірчих відносин і подальшого накопичення соціального ресурсу довіри у суспільстві. На думку Є. Головахи, «реальний шлях підвищення довіри у суспільстві — це послідовний перехід від контролю держави над суспільством і особистістю до послідовного контролю громадянського суспільства відносно державного апарату та його методів управління соціально-політичною сферою і економікою» [6, с. 10]. Відповідно, поширені настанови скептицизму в суспільстві, які відображає загальновідомий вислів «довіряй, але перевіряй», підтверджують свою актуальність і в наші часи. У зв'язку з цим четвертим механізмом управління соціальним ресурсом довіри є інструменти контролю. Знову ж таки вони пов'язані з інформуванням, проте є складнішими, оскільки виражаються у конкретних формах контролю, звітах, статистичних даних. В наш час серед них є професійні ресурси, що відстежують роботу владних органів. Серед останніх нововведень яскравим прикладом може слугувати офіційний портал Prozorro (<https://www.prozorro.gov.ua/>), де всі деталі проведення тендерів щодо державних

закупівель є у загальному доступі і кожен бажаючий може подивитися, як проходили торги і якими були критерії відбору постачальника. Також до таких інструментів відноситься інформаційний портал «Слово і діло» (<https://www.slovoidilo.ua/obicjanku>), на якому відслідковується відсоток виконаних обіцянок політиками, державними службовцями. Інструменти контролю також мають конструктивну та маніпулятивну форми, які досить складно розрізнити, оскільки і в тому, і в іншому випадку вони будуть представлені у формах звітів, аналітичних статей, де у випадку перших буде правдива інформація, а у випадку других — викривлені дані, замовні статті і т. і.

У кінцевому рахунку довіра призводить до певних дій і формується виходячи із наслідків цих дій. Як впливає із багатьох дефініцій довіри, вона спричинює дію, потребує практичної реалізації. Українські вчені констатують, що українське суспільство потребує реформ, проте дефіцит довіри не дає можливості цим реформам реалізовуватися — отже виникає замкнуте коло, яке можливо розірвати спільними зусиллями з боку органів влади та громадськості. Так, на думку Є. Головахи, «соціальна довіра є однією з вирішальних передумов реформування політичної системи та економіки, без якої перспектива виходу країни із пострадянської кризи залишається вкрай невизначеною. А необхідні реформи не можуть бути реалізованими у повному обсязі і достатньо ефективно, якщо в суспільстві немає атмосфери довіри до змісту і спрямованості реформ і до власне реформаторів» [6, с. 10]. Отже, п'ятим механізмом управління соціальним ресурсом довіри є створення і реалізація соціально значимих ініціатив. Це конкретні дії, які спрямовані на проведення діяльності, що є законною, відповідає соціальним критеріям довіри, вирішує практичні завдання, створює умови для накопичення довіри. Конструктивна форма передбачає ті ініціативи, що введуться в постійну практику і знову ж таки будуть торкатися більшості у суспільстві, як-от реформи, маніпулятивні — ті, що вчиняються одноразово, відбуваються у період передвиборчої кампанії — так би мовити «популізм у дії». Окремо треба зазначити, що реформи є новітніми ініціативами, а все нове супроводжується недовірою, скептицизмом, проте усвідомлення громадськістю необхідності цих змін дозволить пройти цей складний шлях від недовіри до довіри.

Можливість скеровування соціальної довіри у необхідне русло є запорукою гармонійного і

швидкого розвитку суспільства. І хоча ця тема є актуальною сьогодні, ще за античних часів з'явився крилатий вислів *Fides facit fidem*, що перекладається як довіра породжує довіру.

Висновки.

Отже, довіра як соціальний ресурс є потужним інструментом соціальних змін в суспільстві, саме тому різні соціальні сили здійснюють пошук механізмів управління цим ресурсом. Наразі ця проблема розроблена дотично, тому на етапі сучасного розвитку даної теми у соціології всі їх можна звести до наступних п'яти: 1) практичне соціологічне вимірювання довіри; 2) від-

творення критеріїв довіри; 3) інформування; 4) інструменти контролю; 5) створення і реалізація соціально значимих ініціатив.

Основні механізми управління довірою як соціальним ресурсом мають конструктивні та маніпулятивні форми свого виразу. Конструктивні механізми покликані вирішувати нагальні потреби більшої частини суспільства, маніпулятивні вирішують потреби меншої. Конструктивні усталюють критерії довіри, маніпулятивні руйнують, і, відповідно, стимулюють їхню зміну. І, що найголовніше, конструктивні механізми зміцнюють довіру, маніпулятивні послаблюють.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бурдье П. Формы капитала / П. Бурдье // Западная экономическая социология: Хрестоматия современной классики. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 519-536.
2. Завдяки судовій реформі довіра українців до судів зросла з 5% до 12% // USAID. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2472507-zavdaky-sudovij-reformi-dovira-ukrainciv-do-sudiv-zrosla-z-5-do-12-usaid.html>.
3. Исследование доверия обеспеченных потребителей в Украине. – Режим доступа: <http://www.nobletmedia.com/admin/spaw2/uploads/files/GfK.NobletMedia.CIS.report.2012.Ukraine.RU.pdf>.
4. Майдан назвав критерії довіри до майбутнього уряду. – Режим доступу: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3310821-maidan-nazvav-kryterii-doviry-do-maibutnoho-urjadu>.
5. Нацполція вирішила перевірити, чи довіряють їй українці. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2475711-nacpolcia-virysila-pereviriti-riven-doviri-suspilstva-do-sebe.html>.
6. Общество без доверия / Под ред. Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. – Киев: Институт социологии. НАН Украины, 2014. – 338 с.
7. Социальное доверие: Новые подходы // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. – 2010. – № 2. – С. 37-46. – Сер. 11. Социология.
8. Стеценко Т. О. Функції довіри та недовіри у складі соціального капіталу / Т. О. Стеценко // Соціальні виміри суспільства. – 2012. – Вип. 5. – С. 567-578.
9. Стеценко Т. О. Довіра як складова соціального капіталу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соціол. наук: спец. 22.00.01 «Теорія та історія соціології» / Т. О. Стеценко – Київ: Ін-т соціології НАН Укр., 2013. – 16 с.
10. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма. – М.: ООО «Изд-во АСТ»: ЗАО НПП «ЕРМАК», 2004. – 730 с.
11. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М.: Логос, 2005. – 664 с.
12. Эндресс М. Функционирующее доверие – дорефлексивный или метарефлексивный ресурс / М. Эндресс // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. – 2010. – № 2. – С. 9-15. – Сер. 11. Социология.

REFERENCES

1. Burd'е, P. (2004). Formy kapitala [Forms of Capital]. *Zapadnaja jekonomicheskaja sociologija: Hrestomatija sovremennoj klassiki [Western Economic Sociology: A Reader of Modern Classics]*. Moscow: ROSSPJeN [in Russian].
2. *Zavdyaky` sudovij reformi dovira ukrayinciv do sudiv zrosla z 5% do 12%* [Due to judicial reform, the trust of Ukrainians in courts increased from 5% to 12%]. USAID. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2472507-zavdaky-sudovij-reformi-dovira-ukrainciv-do-sudiv-zrosla-z-5-do-12-usaid.html> [in Ukrainian].
3. *Issledovanie doverija obespechennyh potrebitelej v Ukraine [Study of the confidence of wealthy consumers in Ukraine]*. Retrieved from: <http://www.nobletmedia.com/admin/spaw2/uploads/files/GfK.NobletMedia.CIS.report.2012.Ukraine.RU.pdf> [in Russian].
4. *Majdan nazvav kry`teriyi doviry` do majbutn`ogo uryadu [Maidan called the criteria for trust in the future government]*. Retrieved from: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3310821-maidan-nazvav-kryterii-doviry-do-maibutnoho-urjadu> [in Ukrainian].
5. *Nacpolciya vy`rishy`la pereviry`ty`, chy` doviryayut` yij ukrayinci [The National Police decided to check whether Ukrainians trust it]*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2475711-nacpolcia-virysila-pereviriti-riven-doviri-suspilstva-do-sebe.html> [in Ukrainian].
6. Golovahi, E., Kostenko, N., Makeeva, S. (Eds.). (2014). *Obshhestvo bez doverija [Society without trust]*. Kyiv: Institut sociologii. NAN Ukrainy [in Russian].

7. Social'noe doverie: Novye podhody [Social trust: New approaches]. (2010). *Social'nye i gumanitarnye nauki. Otechestvennaja i zarubezhnaja literature*, 2, 37-46, Ser. 11 [in Russian].
8. Stecenko, T.O. (2012). Funkcii doviry` ta nedoviry` u skladi social`nogo kapitalu [Functions of trust and distrust as part of social capital]. *Social`ni vy`miry` suspil`stva*, 5, 567-578 [in Ukrainian].
9. Stecenko, T.O. (2013). Dovira yak skladova social`nogo kapitalu [Trust as a component of social capital]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv: In-t sociologiyi NAN Ukr [in Ukrainian].
10. Fukujama, F. (2004). *Doverie: social'nye dobrodeteli i put` k prosvetaniju [Trust: social virtues and the path to prosperity]*. Moscow: OOO «Izd-vo AST»; ZAO NPP «eRMAK» [in Russian].
11. Shtompka, P. (2005). *Sociologija. Analiz sovremennogo obshhestva [Sociology. Analysis of modern society]*. Moscow: Logos [in Russian].
12. Jendress, M. (2010). Funkcionirujushhee doverie – dorefleksivnyj ili metarefleksivnyj resurs [Functioning trust - pre-reflexive or metareflexive resource]. *Social'nye i gumanitarnye nauki. Otechestvennaja i zarubezhnaja literature*, 2, 9-15, Ser. 11 [in Russian].

Стеценко Тетяна Олександрівна

Кандидат соціологічних наук
Національна академія наук України
01021, м. Київ, вул. Шовковична, 12

Stetsenko Tetiana

PhD in sociology
National Academy of Sciences of Ukraine
12, Shelkovichnaya str., Kyiv, 01021, Ukraine

Email: fop.stetsenko.to@gmail.com

Цитування: Стеценко Т. О. Довіра як соціальний ресурс: від теоретичної концептуалізації до пошуку механізмів практичного управління / Т. Г. Єрмакова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 7. – С. 44-52.

Citation: Stetsenko, T.O. (2018). Dovira yak sotsialnyi resurs: vid teoretychnoi kontseptualizatsii do poshuku mekhanizmv praktichnoho upravlinnia [Trust as a social resource: from theoretical conceptualization to the search for mechanisms of practical management]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(7), 44-52.

Стаття надійшла / Article arrived: 08.07.2018

Схвалено до друку / Accepted: 20.07.2018